

Giriş

XX əsrin əvvəllərində ümum Rusiyada eləcə də Qafqazda və Azərbaycanda siyasi və mədəni oyanış dövrü idi. Azərbaycanda ilk təşkilatlar və siyasi partiyalar yaranırdı. Çar hökumətinin oktyabr bəyannaməsindən sonra ölkənin hər tərəfinə yayılan mətbuat, buluddan sivrilib çıxan ulduzlar kimi parlamağa başlamışdı. O dövrdə Azərbaycan ziyalıları arasında siyasi-ictimai fikrin istiqamətini, məslək mübarizələrini müəyyən etmək, bunların nə qədər ziddiyyətli, mürəkkəb şəraitdə getdiyini bilmək üçün 1917-ci ilə qədər çıxan, qapanan və yenidən çıxan, adını, ünvanını, hətta yolunu dəyişən müxtəlif qəzet və məcmuələri gözdən keçirmək kifayətdir. Bakıda "Kaspi" mətbəəsindən əlavə Tiflisdə və Gəncədə kiçik mətbəələr yaranmışdı. Xüsusilə Orucov qardaşlarının bu sahədəki fəaliyyəti nəticəsində mətbəələr genişlənir, istər qəzet, məcmuə və istərsə kitab nəşri üçün böyük imkan yaranırdı. Şuşa, Naxçıvan kimi şəhərlərdə də zəif, məhdud imkanla olsa da, çapxana binası qoyulurdu. Əsrin əvvəllərində milli maarifpərvər qüvvələrin mədəni inkişaf uğrunda mübariz fəaliyyətləri, həyata keçirdikləri tədbirlər, mədəniyyət və incəsənətin ayrı-ayrı sahələrinin təşəkkülü, Azərbaycanda kulturoloji fikrin inkişafına çox ciddi təkan verdi. Azərbaycan xalqının görkəmli ziyalıları N.Nərimanov, H.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, R.Əfəndiyev, Ə.Haqqverdiyev, N.Vəzirov, Ü.Hacıbəyov, M.Maqamayev, Ə.Əzimzadə, M.M. Nəvvab və onlarla digərləri öz müqəddəs niyyət və arzularında yekdil idilər: ölkənin mədəniyyətini yüksəltmək, kölə vəziyyətində olan savadsızları təlim - təhsilə cəlb etmək, xalqın nümayəndələri içərisindən qabiliyyətli və istedadlı şəxsləri üzə çıxartmaq, Azərbaycan maddi və mənəvi sərvətlərini bütün bəşəriyyətə tanıtmmaq və s. Qeyd etmək lazımdır

ki, bu müqəddəs tarixi vəzifəni həyata keçirən görkəmli şəxsiyyətlər xalq qarşısındakı bu öhdəçiliyi şərəflə yerinə yetirdilər. Əsrin əvvəllərində Azərbaycan həm iqtisadi, həm siyasi, həm də mədəni cəhətdən geridə qalmış ucqarlardan biri olmasına baxmayaraq mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrində irəliləyişlər hiss edilməkdə idi. Artıq bu dövrdə Azərbaycanda milli dramturgianın, teatrın, mətbuatın, professional musiqinin əsası qoyulmuşdur. Hələ milli teatrın qoyuluşundan əvvəl yazılan mükəmməl realist dram əsərlərinin meydana gəlməsi Milli teatrların tarixində nadir hadisələrdən idi.

I Fəsil

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan publisistikasının mövzu dairəsi.

XX əsrin əvvəllərini Azərbaycan publisistikasının qızıl dövrü adlandırmaq olar. Bu dövrdə anadilli qəzet və jurnalların sayının artması ilə yanaşı yeni məktəb yaradan jurnal və qəzetlərdə ortaya çıxmışdır. XX əsrin əvvəllərində eləcə də I Rus inqilabı dövründə "Həyat"(1905), "İrşad"(1908), "Şərqi-rus"(1903), "Füyuzat"(1906), "Hümmət"(1904), "Təkamül"(1906), "Tərəqqi"(1908), "Dəbistan"(1906), "Molla Nəsrəddin", "Zənbur"(1909), "Təzə Həyat"(1907), "İttifaq" (1908), "Səda"(1909), "Məzəli"(1914) və b. anadilli mətbuu orqanlar nəşr edilirdi. Bu qəzet və jurnallar mövzu dairələri eləcə də mövzulara yaxınlaşma tərzinə görə bir-birindən seçilirdi. Məsələn: "Fyuzat" bir çox ədəbiyyata, tarixə, siyasətə, ictimaiyyətə, tövhidə(dinə) aid, lisanə aid məqalələr ilə dolu idi və tamamilə Osmanlı türkcəsini iltizam edərək(əsas tutaraq) demək olar ki, dil xüsusunda bir "tovhidlisan" siyasətini yürüdükdüsayə də fəqət əsas lisan olaraq osmanlıcanı qəbul etdiyi üçün o lisanı bilməyən, fəqət tərəqqi etmək istəyən yenilər arasında belə iki cərəyanın oyanmasına səbəb olmuşdur. "İrşad" qəzeti hələ ilk sayından özünü: "Ədəbi, siyasi, elmi, iqtisadi, ictimai, türk dilində müsəlman qəzetəsidir" kimi təqdim edirdi. "Şərqi-rus"da əlifbanın yeniləşdirilməsi, hicab məsələsi, maarifin yayılması, məktəblərdə tədrisin yaxşılaşdırılması və. s məsələlər qaldırılmış və həmin məsələlər barəsində çoxlu yazı dərc olunmuşdur. "Şərqi – rus"un səhifələrində mədəniyyət, ədəbiyyat, dil məsələlərinə xüsusi yer verilirdi. L. Tolstoydan Azərbaycan dilinə ilk tərcümələr bu qəzetin səhifələrində çıxmışdı. Lakin qəzet getdikcə